

I. PROBLEMATYKA ROLNICZA ŚRODKOWEJ POLSKI

Tadeusz Olszewski*

SWOISTOŚĆ REGIONALNA KOMPLEKSU ROLNO-ŻYWNOŚCIOWEGO ŚRODKOWEJ POLSKI

Na podstawie danych z połowy lat siedemdziesiątych prezentuje się główne problemy kompleksu rolno-żywnościowego środkowej Polski na tle krajowym. Uwzględnia się przesłanki przyrodnicze rolnictwa i czynniki społeczno-gospodarcze. Wykazuje się swoiste cechy badanego obszaru.

1. Pozarolnicze determinanty społeczno-gospodarcze obszaru

Pojęcie środkowej Polski pod względem przypisywanej mu treści nie zostało dotychczas jednoznacznie ustalone, chociaż nie ulega wątpliwości, że pośrodku współczesnego terytorium państwowego Polski rysuje się wyraźnie obszar między środkową Wisłą a Wartą, leżący na styku historyczno-geograficznych dzielnic: Mazowsza, Wielkopolski, Małopolski, Śląska i Pomorza. Cechą podstawową tego obszaru nie jest tylko "przejściowość" wywierająca daleko idący wpływ na gospodarkę i kulturę żyjących tutaj społeczności. Wa-

* Dr hab., prof. w Zakładzie Gospodarki Przestrzennej Instytutu Polityki Regionalnej UŁ.

lor determinanty społeczno-gospodarczej ma fakt funkcjonowania tutaj dwu największych miast polskich - Warszawy i Łodzi, wokół których od przeszło stulecia rozrastają się duże aglomeracje miejskie i dynamiczne okręgi przemysłowe. W następstwie stałego wzrostu zbliżają się one nieustannie do siebie, tworząc główne ognisko rozwoju regionalnego otaczających je obszarów.

Miarą potencjału oddziaływania obu okręgów przemysłowych na zaplecze może być wzrost zatrudnienia w przemyśle w ostatnim stuleciu. Przedstawia je tab. 1, w której dla porównania zamieszczono również Okręg Górnośląski¹ [2], będący obecnie największą strukturą przestrzenną przemysłu w Polsce.

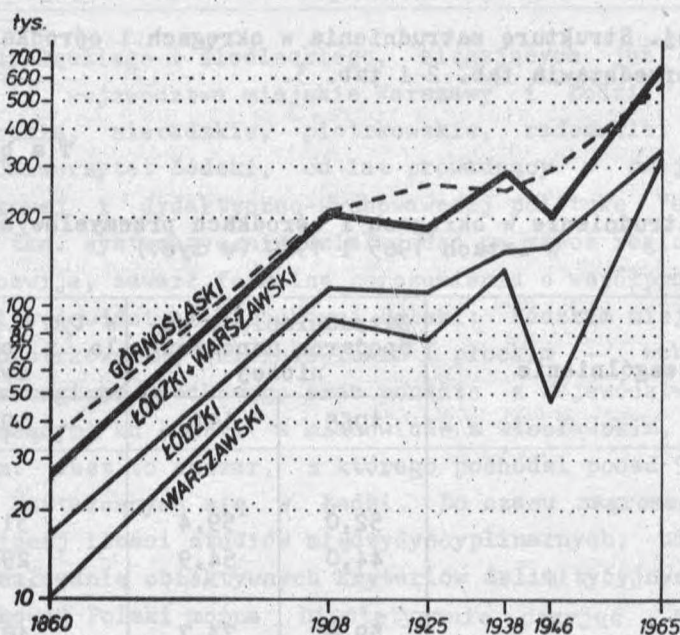
T a b e l a 1

Zmiany zatrudnienia w przemyśle w największych okręgach przemysłowych w Polsce w latach 1860-1965 (w tys.)

Okręgi	1860/1861	1907/1910	1925	1938/1939	1946	1965
Łódzki	17	118	116	155	160	340
Warszawski	10	90	77	137	48	320
Razem	27	208	193	292	208	660
Górnośląski	35	207	263	253	296	566

Na schodzących się w węzłach warszawskim i łódzkim liniach kolejowych, których zasadniczy układ ukształtował się już w XIX stuleciu, powstały liczne ośrodki przemysłowe, dające początek w niektórych miejscach okręgom przemysłowym. Najwcześniej z nich

¹ Za Okręg Górnośląski przyjęto za S. M i s z t a l e m, obszar wyznaczony przez Zagłębie Dąbrowskie oraz 13 sąsiadujących ze sobą miast, a mianowicie: Będzin, Bytom, Chorzów, Czeladź, Dąbrowa Górnicza, Gliwice, Katowice, Mysłowice, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice i Zabrze. Statystyka układów regionalnych w następstwie inaczej zdelimitowanych okręgów podaje liczby odmienne, lecz podobne co do rzędu wielkości. Zatrudnienie w uspołecznionym przemyśle i budownictwie przedstawiało się w podanych w tablicy okręgach w 1970 r. następująco: Okręg Łódzki - 322 tys., Warszawski - 427, Górnośląski - 675.

Rys. 1. Zatrudnienie w przemyśle w największych okręgach przemysłowych Polski w latach 1860-1965

uformował się Okręg Kalisko-Ostrowski w strefie zachodniej obszaru środkowej Polski. Na mapie przemysłowej Królestwa Polskiego zaznaczył się wyraźnie już w początkach bieżącego stulecia, na co wskazują liczby zatrudnionych w przemyśle (w tys.):

rok	okręg	w tym Kalisz
1860/1861	1,5	0,5
1907/1910	7,0	4,3
1925	8,0	4,2
1938/1939	9,0	4,1
1946	13,0	5,7
1965	50,0	22,9
1970	...	23,7

W Polsce Ludowej wytworzyły się dalsze struktury przestrzenne przemysłu, którym nadaje się już miano "okręgów przemysłowych", oraz ośrodki przemysłowe, należące do największych w Polsce

współczesnej. Strukturę zatrudnienia w okręgach i ośrodkach przemysłowych przedstawia tab. 2 i tab. 3.

T a b e l a 2

Zatrudnienie w okręgach i ośrodkach przemysłowych
w latach 1965 i 1970 (w tys.)

Wyszczególnienie	Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej		W tym w przemyśle i budownictwie
	1965	1970	1970
Okręgi:			
Koniński	52,0	59,4	31,7
Płocki	44,0	54,9	29,7
Ośrodki:			
Radom	59,8	73,7	48,5
Wrocławek	26,6	37,6	25,4
Piotrków Trybunalski	25,3	31,0	19,1
Tomaszów Mazowiecki	24,0	29,1	22,4

Ź r ó d ł o: Statystyka układów regionalnych, Warszawa 1972, s. 98, 99.

Istnieje tu ponadto znaczna liczba mniejszych ośrodków przemysłowych, wśród których do największych należą przede wszystkim dawne miasta powiatowe byłego województwa łódzkiego (liczba mieszkańców w tys. w 1975 r.: Kutno - 37, Zduńska Wola - 37, Radomsko - 35, Skierniewice - 28, Łowicz - 24, Sieradz - 23, Sochaczew - 23).

Delimitacja obszaru środkowej Polski z powodu braku odpowiednich studiów opiera się na razie bardziej na przesłankach intuicyjnych, niż na obiektywnych kryteriach. Komisja Planowania przy Radzie Ministrów, wprowadzając do potrzeb planistycznych podział kraju na makroregiony, w środkowej Polsce wydzieliła makroregion środkowy. Obejmuje on województwa bezpośrednio przylegające do aglomeracji miejskich Łodzi i Warszawy (z pominięciem woje-

wództw ostrołęckiego i siedleckiego, sięgających już daleko na wschód), tj. województwa miejskie Warszawy i Łodzi, ciechanowskie, płockie, sieradzkie, piotrkowskie, radomskie, skierniewickie. Uniwersytet Łódzki, od lat prowadzący w swej działalności naukowej i dydaktyczno-wychowawczej politykę "uczelni otwartej", tzn. systematycznie działającej na rzecz regionu, w którym się rozwija, zawarł formalne porozumienia o współpracy z następującymi województwami środkowej Polski: łódzkim miejskim, sieradzkim, piotrkowskim, skierniewickim i płockim - wchodzącymi w skład makroregionu środkowego oraz ponadto z województwami tradycyjnie ciążącymi ku Łodzi, a mianowicie z włocławskim, konińskim i kaliskim. Jest to obszar, z którego pochodzi ponad 90% liczby studentów kształcących się w Łodzi. Do czasu nagromadzenia się wystarczającej ilości studiów międzydyscyplinarnych, umożliwiających sformułowanie obiektywnych kryteriów delimitacyjnych, za obszar środkowej Polski można hipotetycznie przyjąć makroregion środkowy, poszerzony na zachodzie o województwa włocławskie, konińskie i kaliskie².

T a b e l a 3

Zatrudnienie w okręgach i ośrodkach przemysłowych na tle kraju (w %)

Wyszczególnienie	Ogółem		W tym w przemyśle i budownictwie
	1965	1970	1970
Okręgi (tys.)	1 389,1	1 530,8	810,6
udział w skali krajowej (%)	29,0	28,1	25,3
Ośrodki (tys.)	168,3	201,4	142,4
udział w skali krajowej (%)	22,4	21,9	27,3
Razem (tys.)	1 557,4	1 732,2	953,0
udział w skali krajowej (%)	28,1	27,2	25,6

Ź r ó d ł o: Obliczenia własne na podstawie Statystyki układów regionalnych...

² Uwzględniane w niniejszym zeszycie województwa ograniczają się do tej części proponowanego obszaru, który w Zakładzie Badań Re-

2. Warunki zewnętrzne i wewnętrzne produkcji rolniczej w środkowej Polsce

Wielkość i rodzaj zapotrzebowania na żywność na obszarze środkowej Polski są pochodną liczby mieszkającej tutaj ludności oraz jej podstawowych elementów strukturalnych. Z końcem 1977 r. żyło tutaj 7738 tys. ludności, czyli 22,2% ogółu mieszkańców Polski, mając do dyspozycji tylko 17,7% jej powierzchni całkowitej oraz 20,6% ogólnego areału użytków rolnych. Na mieszkańca przypada tu niecałe 51 a użytków rolnych, podczas gdy przeciętnie w kraju blisko 55 a, zaś na obszarze bez województw środkowej Polski ponad 57 a. Większość ludności żyje w miastach, skupiając się przede wszystkim w jednostkach dużych i wielkich. Liczba ludności miejskiej pod koniec 1976 r. wynosiła 4635 tys., tzn. 60% ogółu, podczas gdy średni wskaźnik dla całego kraju przekroczył nieco 57%. Oba największe miasta, Warszawa i Łódź, skupiały z tej liczby 50,7%, zaś 4 miasta duże - Radom, Kalisz, Włocławek i Płock (90-180 tys.) 10,1%, a 26 miast średnich (20-70 tys.) 20,7%.

Ludność miejska wywiera silną presję na rynek produktów żywnościowych, zwłaszcza pochodzenia zwierzęcego oraz ogrodniczego, a tym samym stymuluje pośrednio samą produkcję rolniczą. Miasta uczestniczą także w znacznej mierze w procesach intensyfikujących jej powstawanie. Stanowiąc bowiem główne centra obsługi materialno-technicznej oraz intelektualnej rolnictwa, przyspieszają jego rozwój, szczególnie w kierunkach preferowanych przez rynek miejski. Płock i Kutno np. dostarczają rolnictwu od stulecia sprawnych narzędzi i maszyn, paliw i smarów, leków weterynaryjnych i premiksów paszowych, Włocławek - nawozów azotowych, aglomeracje przemysłowe Warszawy i Łodzi - ciągników, różnorodnych narzędzi i maszyn. W miastach też znajdują się największe zakłady finalnej produkcji żywności, kooperujące często bezpośrednio z rolnikami wytwarzającymi produkty pierwotne. Warszawa i Łódź, jako wielkie ośrodki naukowe i dydaktyczne, pro-

gionalnych UŁ, z racji porozumień między Uniwersytetem Łódzkim a urzędami wojewódzkimi, stanowił przedmiot studiów już od kilku lat.

wadzą badania użyteczne dla rolnictwa oraz szkółą dla niego kadry na najwyższym poziomie.

Wysoki stopień urbanizacji demograficznej obszar środkowej Polski zawdzięcza głównie Warszawie i Łodzi oraz ich aglomeracjom miejskim. Dlatego też poza województwami miejskimi Warszawy i Łodzi większość ludności mieszka na wsi, utrzymując się głównie z rolnictwa (por. tab. 4).

T a b e l a 4

Udział ludności rolniczej w poszczególnych województwach
wg szacunku z 1974 r.

Województwo	Ludność wiejska		Ludność rolnicza	
	tys.	%	tys.	%
Ciechanowskie	291,8	73,2	213	53,5
Kaliskie	384,5	60,0	211	33,1
Konińskie	292,7	69,1	200	47,4
Łódzkie	100,7	9,4	69	6,5
Piotrkowskie	370,1	63,6	228	39,3
Płockie	300,4	62,8	225	47,2
Radomskie	418,0	62,0	270	40,2
Sieradzkie	284,3	73,4	191	49,4
Skierniewickie	249,3	64,2	157	40,6
Warszawskie	263,7	12,5	126	6,0
Włocławskie	249,4	62,0	100	40,0
Środkowa Polska	3 204,9	42,4	2 050	27,1

Ź r ó d ł o: Obliczenia własne na podstawie Rocznika statystycznego województw 1975, Warszawa 1975, s. 2, 3 oraz Rocznika statystycznego 1977, Warszawa 1977, s. 232.

Wysoki udział ludności rolniczej w województwach *z i e m s-
k i c h*³ środkowej Polski wpłynął decydująco na wytworzenie się
tu rolnictwa nastawionego w dużej mierze na samozaopatrzenie. Z
tego też powodu występuje tu daleko posunięte rozdrobnienie gospo-

³ Przymiotnika *z i e m s k i* użyto w znaczeniu nie m i e j-

darstw, dodatkowo przyspieszane wpływem wielkich miast. W województwach miejskich ogromna większość gospodarstw należy do grup wielkościowych 0,5-5 ha, zaś w województwach ziemskich do grup 2-10 ha; tylko w woj. ciechanowskim przeważają gospodarstwa o wielkości od 5 do powyżej 10 ha (por. tab. 5).

T a b e l a 5

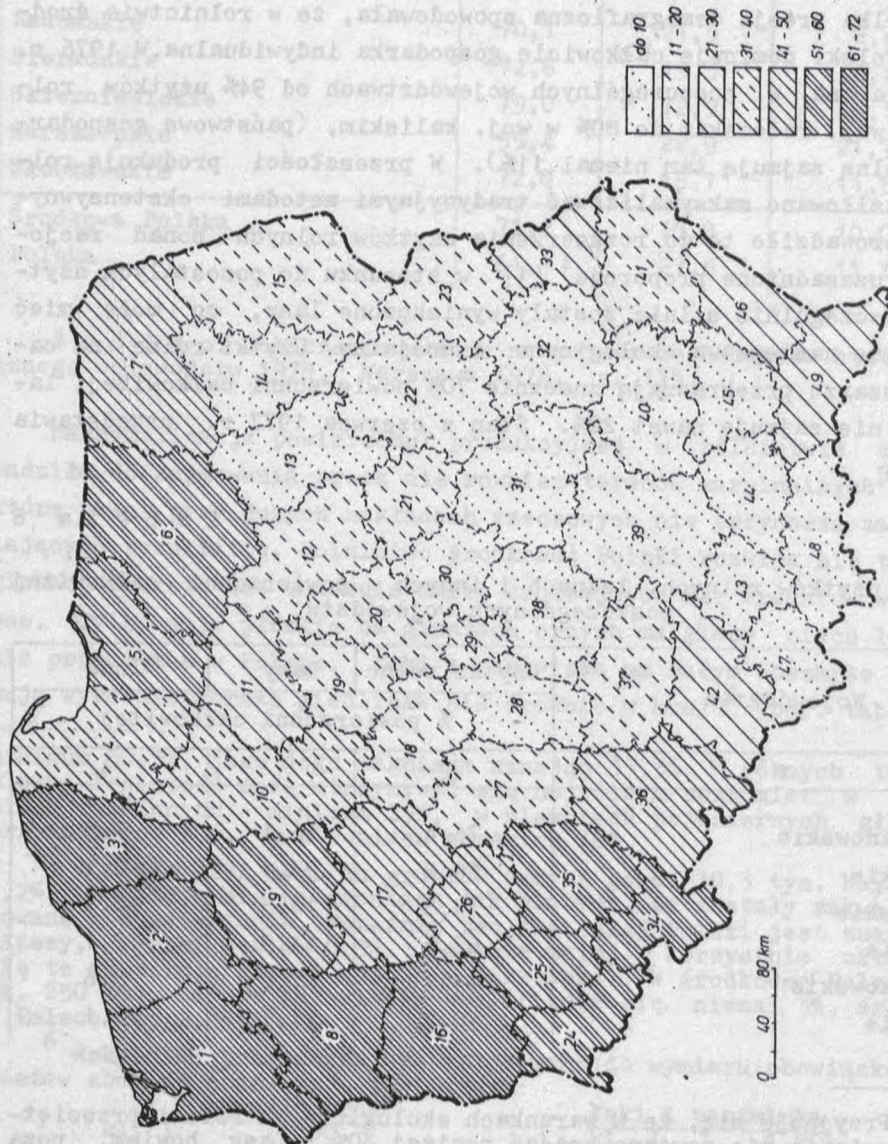
Udział gospodarstw indywidualnych wg grup wielkościowych w powierzchni całkowitej (w %)

Województwo	Grupy wielkościowe gospodarstw (ha)			
	0,5-2	2-5	5-10	powyżej 10
Ciechanowskie	13,0	20,5	35,8	30,7
Kaliskie	29,0	25,0	28,3	17,7
Konińskie	24,1	27,1	33,3	15,5
Łódzkie	33,8	31,2	27,7	7,3
Piotrkowskie	24,2	33,8	34,1	7,9
Płockie	16,6	24,3	41,5	17,6
Radomskie	18,8	35,4	36,3	9,5
Sieradzkie	19,0	31,7	37,5	11,8
Skierniewickie	21,8	30,2	37,3	10,7
Warszawskie	40,8	33,5	20,3	5,4
Włocławskie	17,1	21,0	40,5	21,4
Środkowa Polska	22,7	29,1	34,3	13,9
Polska	29,3	30,8	26,4	13,5

Ź r ó d ł o: Obliczenia własne na podstawie Rocznika statystycznego 1977, Warszawa 1977, s. 223.

Ogromne rozdrobnienie gospodarstw utrudnia na ogół modernizację i racjonalizację produkcji. W strefach podmiejskich część gospodarstw najmniejszych prowadzi intensywną gospodarkę warzywni-

s k i, zgodnie z takimi tradycyjnymi nazwami, jak urząd z i e m s k i, starostwo z i e m s k i e.

Rys. 2. Gospodarka uspoezczniona w 1976 r. (w procencie powierzchni ogólnej)

czą, przechodząc coraz częściej na produkcję pod osłonami; część natomiast stanowią gospodarstwa dwuzawodowe, nierzadko traktowane przez użytkowników jako dodatkowe źródło dochodu do pracy poza rolnictwem.

Wielka pręśja demograficzna spowodowała, że w rolnictwie środkowej Polski dominuje całkowicie gospodarka indywidualna. W 1976 r. skupiała ona w poszczególnych województwach od 94% użytków rolnych w woj. radomskim do 80% w woj. kaliskim, (państwowe gospodarstwa rolne zajmują tam niemal 11%). W przeszłości produkcję rolniczą usiłowano maksymalizować tradycyjnymi metodami ekstensywnymi. Doprowadziło to do rozszerzenia użytków rolnych ponad racjonalnie uzasadnione proporcje⁴ [1] w stosunku do pozostałych użytków. Szczególnie silnie zostały wyniszczone lasy, co może mieć negatywne następstwa ekologiczne i socjalne. Użytki rolne na całym obszarze przekraczają znacznie 70% powierzchni całkowitej, lasy zaś nie zajmują nawet 20%. Stan z czerwca 1977 r. przedstawia tab. 6.

T a b e l a 6

Udział użytków rolnych, leśnych i innych w powierzchni całkowitej poszczególnych województw

Województwo	Użytki rolne	Lasy	Inne
	% powierzchni całkowitej		
1	2	3	4
Ciechanowskie	76,4	16,1	7,3
Kaliskie	68,8	23,1	8,1
Konińskie	74,8	14,5	10,7
Łódzkie	67,6	14,3	18,1
Piotrkowskie	64,2	27,2	8,6
Płockie	78,2	11,7	10,1

⁴ Przyjmuje się, że w warunkach ekologicznych Polski przeciętne zalesienie nie powinno spadać poniżej 30%. Lasy bowiem, poza wieloma innymi funkcjami, stanowią efektywny czynnik regulacji stosunków wodnych, determinujących w wysokim stopniu wielkość wytwarzanej na danym terytorium biomasy. Plan perspektywiczny rozwoju gospodarczego przewiduje też do 1990 r. osiągnięcie wskaźnika

Tabela 6 (cd.)

1	2	3	4
Radomskie	70,1	21,5	8,4
Sieradzkie	72,6	19,3	8,1
Skierniewickie	79,0	12,9	8,1
Warszawskie	55,4	22,9	21,7
Włocławskie	72,8	15,7	11,5
Środkowa Polska	71,2	18,8	10,0
Polska	61,1	27,6	11,3

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Rocznika statystycznego województw 1978, Warszawa 1978, s. 115.

Maksymalizacja powierzchni produkcyjnej w rolnictwie doprowadziła do zajmowania przez nie również terenów marginalnych⁵ [3], które nawet przy dużych nakładach rzeczowych nie przynoszą zadowalających rezultatów. Rolnictwo środkowej Polski rozwija się też na glebach przeciętnie znacznie mniej urodzajnych niż średnio w Polsce. Tylko woj. płockie na gruntach ornych ma gleby nieco lepsze niż przeciętne w Polsce. Łąki i pastwiska na całym obszarze zajmują wyraźnie gorsze siedliska niż średnio w kraju⁶ (por. tab. 7).

minimum 30,3%, jako jego maksimum uznając 35,3%. W różnych typach zlewni lesistość może utrzymywać się na różnym poziomie: w zlewniach równinnych - minimum 25%, w zlewniach pojeziernych głęboko urzeźbionych 30%, w zlewniach górskich 40%.

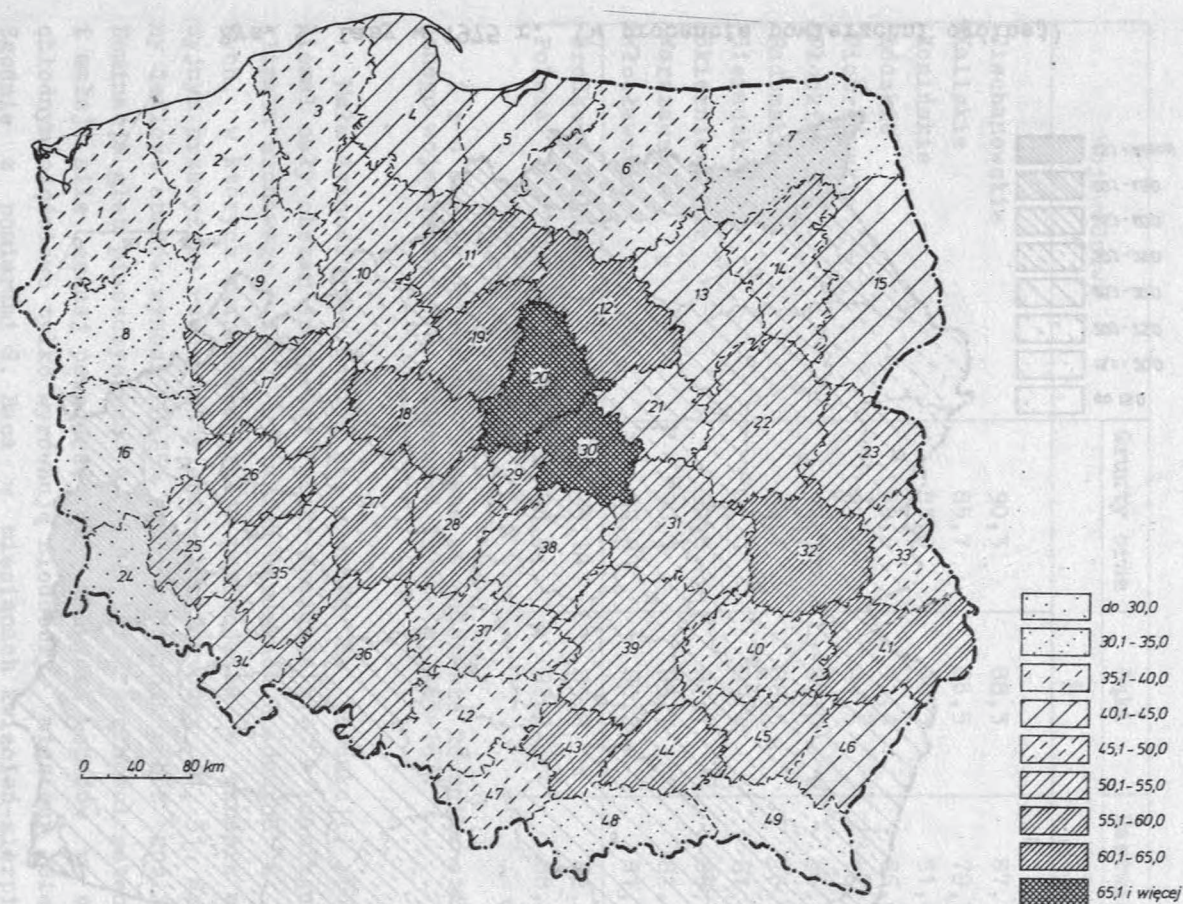
⁵ Z około 3232 tys. ha gruntów ornych ponad 39,3 tys. ha, tzn. 1,2%, znajduje się na gruntach tak słabych, że zostały zakwalifikowane pod zalesienie. Wskaźnik ten dla całej Polski jest znacznie niższy, wynosi bowiem 0,9%. Jeszcze mniej korzystnie układają się te proporcje jeżeli chodzi o pastwiska. W środkowej Polsce z ok. 250 tys. ha pod zalesienie kwalifikuje się niemal 3%, średnio w Polsce zaś 2,3%.

⁶ Wskaźniki przeliczeniowe (stosowane do wymiaru obowiązkowych dostaw zbóż do czasu ich likwidacji):

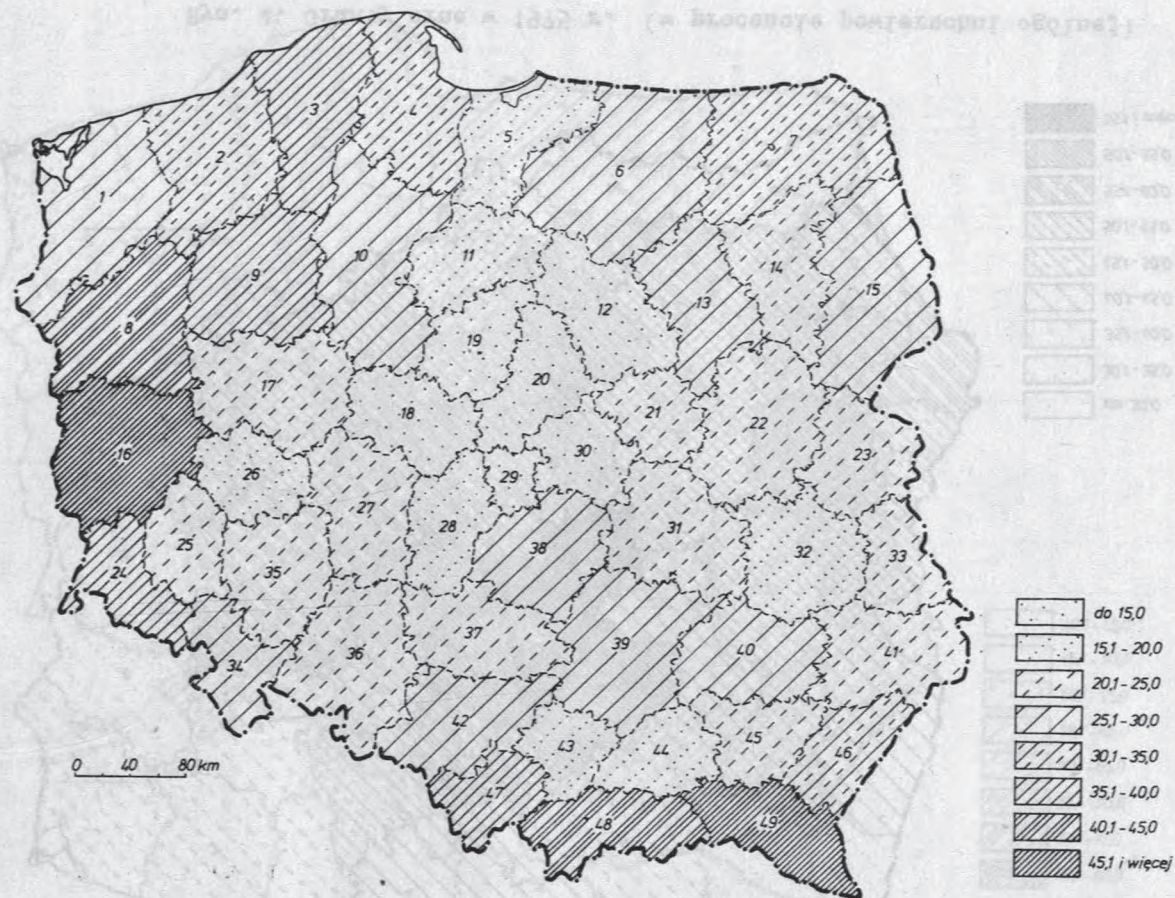
grunty orne		łąki i pastwiska	
kl. I	1,80	kl. I	1,80
" II	1,60	" II	1,60
" IIIa	1,25	" III	1,20
" IIIb	1,15	" IV	1,00
" IVa	1,05	" V	0,80
" IVb	0,95	" VI	0,50
" V	0,80		
" VI	0,50		

Rys. 3. Użytki rolne w 1975 r. (w procencie powierzchni ogólnej)

Rys. 4. Grunty orne w 1975 r. (w procencie powierzchni ogólnej)

Rys. 5. Lasy w 1975 r. (w procencie powierzchni ogólnej)

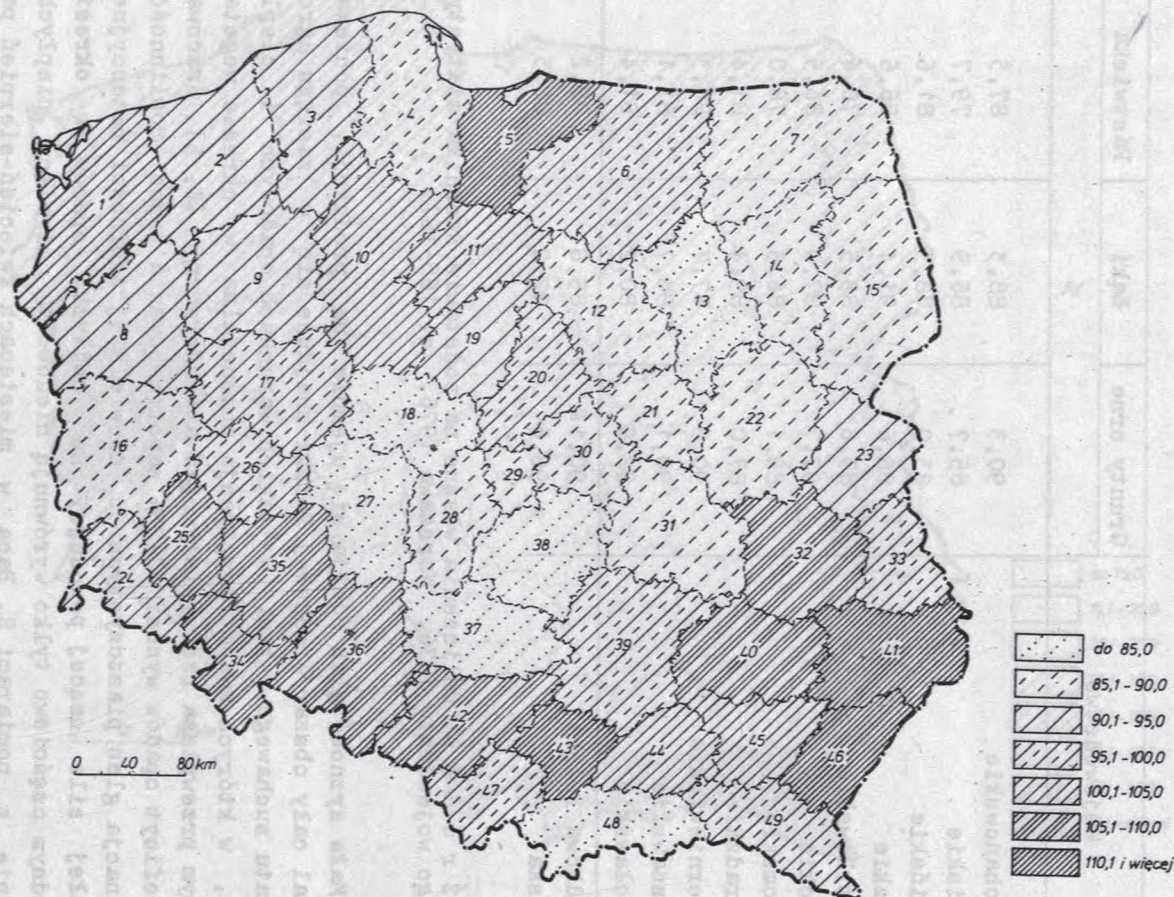
T a b e l a 7

Przydatność rolnicza gruntów w środkowej Polsce
(wielkości średnie ważone wg wskaźników przeliczeniowych)

Województwo	Grunty orne	Łąki	Pastwiska
	%		
Ciechanowskie	90,3	88,3	87,3
Kaliskie	85,7	86,5	79,7
Konińskie	83,0	78,3	81,6
Łódzkie	86,6	91,4	86,6
Piotrkowskie	83,6	85,5	76,4
Płockie	97,7	87,0	86,5
Radomskie	89,1	86,5	76,0
Sieradzkie	87,0	89,4	81,4
Skierniewickie	90,8	87,7	86,3
Warszawskie	90,1	83,7	81,1
Włocławskie	92,5	80,2	81,4
Środkowa Polska	90,1	85,8	82,2
Polska	96,6	92,2	88,3

Ź r ó d ł o: Obliczenia własne na podstawie Rocznika statystycznego województw 1976, Warszawa 1976, s. 165-167.

Mała żyzność gleb odbija się ujemnie na produkcji, ponieważ niemal cały obszar środkowej Polski znajduje się w zasięgu agroklimatu suchawego, tzn. w takich warunkach opadowych i ciepłych, w których ewapotranspiracja potencjalna w okresie wegetacyjnym przewyższa rzeczywisty opad atmosferyczny [4, 5]. Szacowany deficyt opadów wynosi 20-25% zapotrzebowania przez roślinność. Dominacja gleb piaszczystych o niewielkiej zdolności retencyjnej i małej sile ssącej powoduje, że nadwyżki opadów w okresie chłodnym częściowo tylko wyrównują niedobory miesięcy ciepłych. Zgodnie z pomiarami S. Baca w miesiącach kwiecień-sierpień paruje tutaj z odkrytej powierzchni glebowej 350-380 mm [6]. Przeciętny opad atmosferyczny w tym czasie w centrum tego obszaru,

Rys. 6. Przydatność rolnicza gleb na gruntach ornych (wg wskaźników przeliczeniowych)

mierzony na stacji klimatologicznej Łódź-Lublinek, wynosi tylko 310 mm. Do gleby przechodzi z tego znacznie mniej, gdyż część opadu ulega intercepcji oraz spływowi powierzchniowemu.

Aby w stosunkowo mało korzystnych warunkach ekologicznych można było uzyskać w produkcji roślinnej rezultaty zgodne z potrzebami mieszkającej tutaj ludności, niezbędne są u rolników szczególne umiejętności w uprawie gleby i roślin, stosowanie właściwego doboru uprawianych kultur oraz racjonalna ich rejonizacja, stała intensyfikacja zabiegów produkcyjnych. Równocześnie zachodzi konieczność jak najbardziej oszczędnego gospodarowania ziemią poza rolnictwem. Na obszarze środkowej Polski jest to sprawa szczególnie skomplikowana i trudna. Jak już zasygnalizowano bowiem, użytki rolne osiągnęły tutaj wskaźniki nadmiernie wysokie, a presja na przestrzeń geograficzną rośnie z roku na rok ze strony potrzeb rozrastających się miast i przemysłu oraz rozbudowywanych urządzeń infrastrukturalnych. Z przyczyn zarówno ekologicznych, jak i gospodarczych oraz socjalnych niezbędne jest także zwiększenie stopnia zalesienia. W poszczególnych województwach obszarami leśnymi gospodaruje się w różny sposób (por. tab. 8).

Tabela 8

Zmiany powierzchni obszarów leśnych w latach 1970-1977

Województwo	Powierzchnia obszarów leśnych (ha)	% powierzchni z 1970 r.
1	2	3
Ciechanowskie	+6 812	+7,1
Kaliskie	-373	-0,2
Konińskie	-358	-0,5
Łódzkie	-745	-3,3
Piotrkowskie	+6 112	+3,7
Płockie	-1 441	-2,4
Radomskie	+4 590	+3,0
Sieradzkie	+409	+0,4

Tabela 8 (cd.)

1	2	3
Skierniewickie	+1 721	+3,5
Warszawskie	+5 253	+6,4
Włocławskie	+411	+0,6
Środkowa Polska	+22 391	+2,2

Ź r ó d ł o: Obliczenia własne na podstawie Rocznika statystycznego województw 1976, Warszawa 1976, s. 150-152 i Rocznika statystycznego województw 1978, Warszawa 1978, s. 115.

Rosnące zapotrzebowanie na tereny dla celów pozarolniczych powoduje poważne zmniejszanie się areału rolniczego (por. tab. 9, 10).

Tabela 9

Zmiany areału rolniczego w poszczególnych województwach

Województwo	Areał rolniczy (ha)	% użytków rolnych w 1970 r.
Ciechanowskie	-4 003	-0,82
Kaliskie	-5 616	-1,24
Konińskie	-8 265	-2,10
Łódzkie	-2 094	-1,99
Piotrkowskie	-4 736	-1,17
Płockie	-10 200	-2,49
Radomskie	-8 632	-1,66
Sieradzkie	-5 534	-1,54
Skierniewickie	-6 381	-2,00
Warszawskie	+317	+0,15
Włocławskie	-6 012	-1,84
Środkowa Polska	-61 156	-1,53

Ź r ó d ł o: Ibidem.

T a b e l a 10

Ubytki areału rolniczego w gospodarce indywidualnej

Województwo	Areał rolniczy (ha)	% użytków rolnych w 1970 r.
Ciechanowskie	-16 056	-3,54
Kaliskie	-26 483	-6,65
Konińskie	-22 828	-6,14
Łódzkie	-6 041	-6,09
Piotrkowskie	-16 018	-4,05
Płockie	-21 965	-5,68
Radomskie	-14 790	-2,90
Sieradzkie	-14 472	-4,15
Skierniewickie	-14 080	-4,60
Warszawskie	-4 973	-2,61
Włocławskie	-13 478	-4,35
Środkowa Polska	-171 184	-4,54

Ź r ó d ł o: Ibidem.

Znaczna część ziemi, która wypadła z gospodarki indywidualnej, przeszła do sektora uspołecznionego, przede wszystkim do gospodarstw zespołowych kółek rolniczych. W roku 1970 gospodarowały one na łącznej powierzchni 3830 ha użytków rolnych, zaś w 1977 r. na 60 436 ha, tzn. niemal na 16 razy większej powierzchni. W skali krajowej wzrost areału użytków rolnych w kółkach rolniczych, mimo także niskiej podstawy odniesienia, był blisko 4 razy mniejszy. Szczególnie gwałtowny wzrost nastąpił w woj. skierniewickim (z 50 do 5160 ha), zaś bardzo szybki w piotrkowskim (z 352 do 9213 ha) i płockim (z 371 do 6823 ha). Postępujące starzenie się ludności wiejskiej oraz jej ruchy migracyjne każą przypuszczać, że proces wypadania gospodarstw indywidualnych w środkowej Polsce będzie w dalszym ciągu nasilać się.

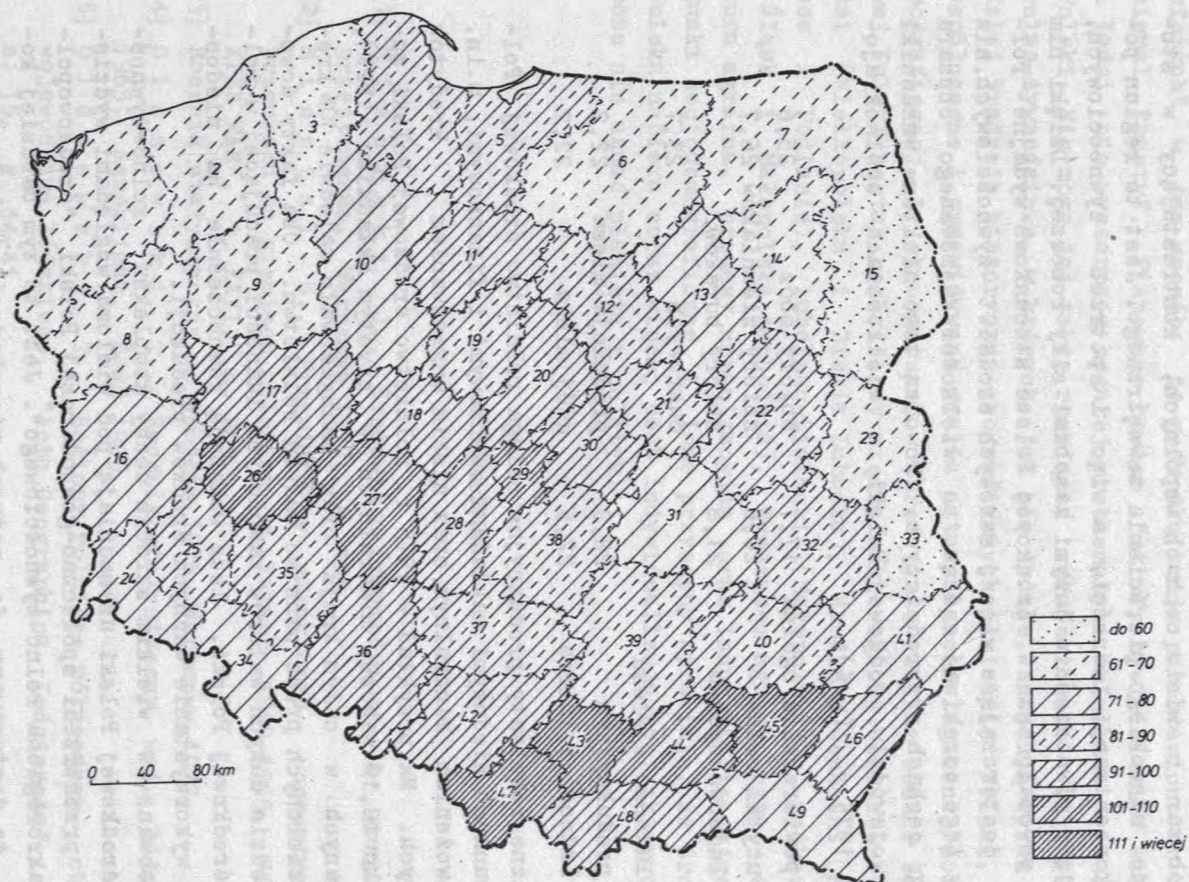
Przyspieszone procesy industrializacyjne i urbanizacyjne w środkowej Polsce oraz krzyżujące się tutaj różnego rodzaju linearne urządzenia infrastrukturalne o znaczeniu państwowym i regio-

nalnym, przyspieszają degradację gruntów. W 1975 r. łączna powierzchnia gruntów zdegradowanych wynosiła około 18 930 ha, tzn. 20,7% analogicznej powierzchni całego kraju.

Z powodu dominacji rozdrobnionej gospodarki indywidualnej rolnictwo środkowej Polski używa stosunkowo niedużo nawozów mineralnych. W latach 1976/1977 zużyto tutaj w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych od 112 kg NPK w woj. radomskim do 230 kg w woj. kaliskim, przeciętnie na całym obszarze poniżej 170 kg, podczas gdy średnio w Polsce wskaźnik ten był o 18% wyższy. Nawożenie wapniowe w większości województw utrzymuje się także znacznie poniżej przeciętnego poziomu krajowego. Z tej samej przyczyny wyposażenie rolnictwa w siłę pociagową jest w skali całego obszaru niższe niż przeciętnie w Polsce; w 1977 r. wynosiło ono na 100 ha użytków rolnych 24,7 jednostki, w tym 14,5 jednostek mechanicznych, podczas gdy średnie wskaźniki w całym kraju wynosiły 25,9 oraz 16,8.

Mimo niekorzystnych warunków siedliskowych i po części ekonomiczno-społecznych w środkowej Polsce rozwija się stosunkowo dobrze produkcja zwierzęca, na którą szczególnie duży popyt zgłaszają miasta. Na 100 ha użytków rolnych produkcja mięsa wynosiła w 1975 r. około 170 q, podczas gdy przeciętnie w Polsce 160 q, a w województwach bez środkowej Polski niecałe 157 q. Hodowla zwierząt nie jest jednak rozwinięta tutaj równomiernie. Obok województw o najwyższych w Polsce wskaźnikach produkcji mięsa na 100 ha (kaliskie - ponad 239 q, łódzkie 196 q, płockie 184 q), znajdują się również województwa o niewielkiej produkcji: radomskie 120 q i piotrkowskie 143 q. Udój mleka na 100 ha użytków rolnych przekroczył w 1975 r. 90 200 l, podczas gdy średnio w Polsce wyniósł 82 700 l⁷.

⁷ Dla porównania najwyższy wskaźnik produkcji mięsa osiągnęło woj. poznańskie - ponad 259 q, zaś najniższy - woj. nowosądeckie 96 q; w mleku na czoło wysunęło się woj. bielskie 140 400 l, zaś miejsce ostatnie zajęło białkopodlaskie - 55 500 l.

Rys. 7. Produkcja zwierzęca. Mięso i mleko na 100 ha użytków rolnych (w mln kcal)

3. Makroregion rolniczo-żywnościowy środkowej Polski

Wstępna analiza pierwotnej produkcji żywności, tzn. powstającej w sferze rolnictwa dowodzi, że w środkowej Polsce rysuje się wyraźnie obszar o wielu cechach wspólnych, kontrastujący w stosunku do szerokiego pierścienia zewnętrznego. Jest to region poważnej koncentracji ludności, a więc i potrzeb żywnościowych, dysponujący równocześnie dużymi zasobami siły roboczej. Dzięki nim głównie powstało też w środkowej Polsce stosunkowo wydajne rolnictwo, dostarczające więcej surowych środków żywnościowych, niż można by tego oczekiwać sądząc po wielkości zajmowanego obszaru oraz jego cechach przyrodniczych. Dowodzą tego niektóre wskaźniki udziału województw środkowej Polski w wielkościach ogólnokrajowych w 1975 r. (w %):

powierzchnia ogólna	17,7	zbiory zbóż	25,6
użytki rolne	20,6	zbiory ziemniaków	26,7
ludność ogółem	21,8	zbiory buraków	
		cukrowych	23,7
ludność w wieku			
produkcyjnym	22,9	produkcja mięsa	22,2
ludność rolnicza	22,5	udój mleka	22,2

Poważne rezultaty produkcyjne osiąga rolnictwo środkowej Polski stosunkowo niedużymi nakładami rzeczowymi i finansowymi, m.in. małym nawożeniem mineralnym oraz niskim angażowaniem kredytów państwowych. Na przykład w 1975 r. rolnictwo środkowej Polski zużyło tylko 18,1% nawozów mineralnych w czystym składniku (NPK), zastosowanych w całym kraju oraz zaangażowało zaledwie 10% kredytów udzielonych przez państwo całemu rolnictwu. Oba fakty dowodzą wprawdzie dużych walorów zawodowych ludności pracującej w rolnictwie środkowej Polski, lecz wskazują równocześnie na niedostateczne wykorzystanie ważnych środków produkcji.

Zarysowane w wielkim skrócie cechy kompleksu rolno-żywnościowego środkowej Polski uzasadniają pod wieloma względami wydzielenie w przestrzeni społeczno-gospodarczej Polski "środkowopolskiego makroregionu rolno-żywnościowego". Jest to tym bardziej konieczne, że dostosowany do potrzeb mieszkającej tu ludności rozwój produkcji rolniczej wymaga na ogół środków inwestycyjnych i

obrotowych o innej wielkości i strukturze niż na obszarach okazujących. Z tego też powodu nie sposób zgodzić się całkowicie z pojawiającą się niekiedy koncepcją perspektywicznego planu rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego zagospodarowania kraju (1976-1990), w którym wyróżnia się pięć "zwartych kompleksów rolniczych" w ten sposób, że pośrodku kraju pozostawiono obszar niemal "pusty". Planowane bowiem "strefy żywicielskie" Warszawy i Łodzi nie wyczerpują bogatej problematyki rolnictwa środkowej Polski. Nie mogą jej także rozwiązać projektowane makroregiony rolno-żywnościowe, w których, jak się wydaje, znajdują wyraz bardziej tradycje historyczno-geograficznych dzielnic Polski, niż współczesne i przewidywane realia natury agroekologicznej, socjodemograficznej i ekonomicznej. Wbrew tymże realiom obszar środkowej Polski został rozdzielony między makroregiony: środkowo-zachodni (Wielkopolska i Ziemia Lubuska), środkowo-wschodni (Mazowsze i Podlasie), lubelsko-kielecki (Małopolska), podkarpacki (Śląsk i Małopolska zachodnia). Tymczasem agroekologia, struktura agrarna, procesy urbanizacyjne oraz industrializacyjne, stosunki socjodemograficzne i inne przyczyny sprawiają, że środkowa Polska nabiera coraz więcej cech indywidualizujących, których nie może nie uznać planista i polityk.

LITERATURA

- [1] M i n o r s k i J., Środowisko przyrodnicze a gospodarka przestrzenna, Warszawa 1977, s. 108.
- [2] M i s z t a l S., Przemiany w strukturze przestrzennej przemysłu na ziemiach polskich w latach 1860-1965, "Studia KPZK PAN", t. XXXI, s. 209.
- [3] Rocznik statystyczny województw 1976, Warszawa 1977.
- [4] O l s z e w s k i T., Rocznik statystyczny woj. łódzkiego 1965, Agroklimat, Łódź 1965.
- [5] O l s z e w s k i T., Regiony rolnicze północnego obszaru województwa łódzkiego, "Acta Geographica Lodziensia" 1962, z. 15, s. 34-41.
- [6] Rolnictwo w liczbach, Warszawa 1967, s. 79.

Tadeusz Olszewski

UNIQUE REGIONAL FEATURES OF FOOD AND AGRICULTURE
COMPLEX OF CENTRAL POLAND

So far, Central Poland cannot be said to be an explicitly defined spatial concept, although multifarious historical, socio-economic and natural determinants outline in the middle of the present Poland's territory an area, which is clearly delimited in the administrative sense indeed, but poorly coherent internally while externally evidently contrasting with the surrounding counties. Enclosing within its boundaries two large urban and industrial agglomerations of Warsaw and Łódź, some industrial districts and nuclei - Central Poland constitutes an especially absorptive outlet for foodstuffs turned out in the local agriculture and food-processing plants as well. Market linkages of long tradition, systematically deepened by current co-operation between urban settlement network and rural productive areas, form an increasingly better outlined food and agriculture complex, both in spatial and structural respects. Just this kind of links makes one of specific features enabling Central Poland to be looked upon as an economic region.